

Nova stambena naselja i problemi socijalne integracije

Pojam »novo naselje« postao je toliko uobičajen i svakodnevan da je gotovo postigao i svojevrsnu neupitnost. Međutim, i pored te »neupitnosti«, zapitajmo se što taj pojam označava te kakve bi mogle biti sociološke hipoteze i tvrdnje o vezi novih stambenih naselja i socijalne integracije.

Nova stambena naselja više nisu samo tipična za veće naseljske aglomeracije, već ih sve češće susrećemo i u manjim, a naravno i u srednjim naseljima. Vrijedno bi bilo ispitati da li je takav oblik rješavanja stambenih problema žitelja određenog naselja nužan i u naseljima u kojima se, bar do sada, nije osjećao posebno intenzivan imigracijski pritisak stanovništva ili se on pak javlja kao određena »moda«? Prema nekim novijim razmišljanjima, upravo se i šansa izbalansirane urbanizacije krije u naseljima »umjerenе veličine«, odnosno na one zahvate u većim naseljima koji vode »umjerenim rješenjima«, što bi sve trebalo postupno dovesti do onoga rezultata koji se sve češće naziva »umjerenim gradom«. Nema nikakve sumnje da je osnovna odlika te »umjerenosti« veličina aglomeracije. Zbog toga ćemo u drugom dijelu ovog rada pokušati razmotriti problematiku urbanizacije srednjih i manjih naselja.

Nova stambena naselja – a mnoga više i nisu »nova!« – nastala su kao plod specifičnog oblika izgradnje koja se prvi puta u nas počinje razvijati koncem pedesetih godina ovog stoljeća kao specifičan društveni odgovor (ili odgovor društvenog karaktera) na sve intenzivnije procese imigracije stanovništva u gradove u kojima se naglo počinju razvijati industrijski pogoni. Nova stambena naselja nastaju dakle kao svojevrsan društveni odgovor na određene društvene situacije. Njima su najčešće suprotstavljena naselja tzv. individualne stambene izgradnje gdje je društvena intervencija svedena na osiguravanje specifičnih predjela u kojima bi se takva, individualna izgradnja trebala razvijati. U potpunosti pak opozitan tip »odgovora« na pojačanu potrebu za rješavanje stambenih problema sve većeg broja doseljenika u veće gradove u nas predstavlja samostalna, individualna, odnosno obiteljska izgradnja koja se, najčešće gotovo u potpunosti izvan društvene kontrole, razvija na svim slobodnim predjelima gradova.

Apstrahiramo li od nekih specifičnosti, naselja društvene, kolektivne stambene izgradnje posjeduju neke zajedničke karakteristike ne samo u nas, nego i u svim onim zemljama u kojima su bila ili se još uvijek izgrađuju. To su slijedeće:

– nova stambena naselja uglavnom nastaju na još neurbaniziranim površinama gradova, izvan klasičnih »graničnica« gradova, odnosno na njihovoj periferiji te nisu ekstenzija postojećeg grada niti pak njegov integralni dio:

– nova stambena naselja nastaju kao aglomeracija manje ili više sličnih stambenih objekata relativno velike visine

– u novim stambenim naseljima moguće je u pravilu naći relativno visok koeficijent izgrađenosti zemljišta

– u novim stambenim naseljima u pravilu je moguće naći relativno visoku gustoću stanovanja (broj stanovnika na jedinicu površine)

– nova stambena naselja izgrađena su uglavnom kao kompaktne cjeline (jedinice). U izgradnji su primijenjena, u najvećem broju slučajeva, saznanja suvremenog urbanizma pa je na primjer ulica kao obrazac planiranja naselja ukinuta i zamijenjena obrascem »samostojećih objekata«, linearno nizanje objekata se izbjegava, a preferira se slobodnostojeći položaj objekata u prostoru, itsl.

– u novim se stambenim naseljima pokušava ostaviti odgovarajući (planirani – povoljni) balans između različitih »sadržaja« – stanovanja, opskrbe, različitih servisa, prometa, rekreacija, »slobodnog prostora«, itsl.

– nova stambena naselja nastala su kao plod društvene intervencije s odgovarajućim ciljevima i idejama uz uvažavanje osnovne, često implicitne hipoteze: odgovarajuća fizička forma naselja dovesti će do predmnijevanog (socijalističkog) zajedništva, integracije i humanosti. Drugim riječima, novim stambenim naseljima, društvo je željelo ostvariti određene društvene ciljeve u prostoru.¹

– s obzirom na društvene ciljeve, urbanistička doktrina je kroz fizičku formu novih stambenih naselja pokušavala ostvariti male, nove »socijalističke gradove« koji bi i svojom formom, i svojim sadržajima, a naravno i specifičnim društvenim odnosima koji bi »prirodno« i nesumnjivo proizašli iz određenog sustava fizičke forme i njenog sadržaja, predstavljali prave, nove, i stvarne materijalizacije ciljeva novog društva.

Ovo naravno nisu sve, a možda niti najvažnije karakteristike kolektivnih stambenih naselja, no ovdje su naglašene najvažnije točke koje mogu poslužiti za diskusiju o problemima socijalne integracije. Nova naselja su razvijene fizičke forme i strukture koje su trebale predstavljati ispunjenje osnovnih pretpostavki za odvijanje humanog života u lokalnoj zajednici i istodobno zadovoljiti minimalne pretpostavke za ostvarenje ideje o socijalnoj integraciji na lokalnom nivou. Ostavivši po strani ovaj put različite eventualne alternativne oblike razvoja stambene situacije u nas (na primjer koncentracija na stimuliranu i kontroliranu individualnu stambenu izgradnju, striktno provođenje regionalne urbanizacije uz naglašavanje situacionih prednosti svakog naselja, disperzirana industrijalizacija, itd.) koncentrirajmo se na neke osnovne konceptualne elemente novih naselja

koji su relevantni za probleme socijalne integracije. Najbitniji element cijelog koncepta novog stambenog naselja je svakako sama osnovna ideja: može li se izgradnjom određene fizičke forme (manje ili više uspješne, stvar je lične prosudbe) osigurati stvaranje onih pretpostavki koje će dovesti do razvijanja procesa socijalne integracije?

Uobičajena pretpostavka koja se u ovom kontekstu može navesti je da je za razliku od novih stambenih naselja u »starom dijelu grada« integracija razvijanja. Ovakva interpretacija često polazi od pretpostavke da je za eventualnu »bolju« socijalnu integraciju koja se može susresti u starijem dijelu grada, zaslužna fizička forma, ulica, niže zgrade, itd. Time se, naravno zaboravlja na vrlo značajan element kompleksne naravi a koji čini najvažniju razliku između »novih« naselja i ostatka ili »starog« grada. U starijim dijelovima gradova, neovisno o tome o kakvoj se fizičkoj strukturi radi, tokom niza godina uspostavljeni su procesom *socijalne adaptacije* različiti (kooperativni ili pak konfliktni, a ponekad i neutralni) odnosi socijalne integracije, različiti tipovi susjedskih odnosa su se razvijali i mijenjali tokom godina. Ljudi su se postupno navikavali na svoju sredinu i transformirali su je u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće. Za razliku od navedenog, u novim stambenim naseljima se procesi socijalne adaptacije tek počinju razvijati, bili oni pozitivno, neutralno ili negativno obojeni.² Dakle, za eventualne procese socijalne integracije, najkarakterističniji element u svakom slučaju ne mora biti fizička forma. Ono što se, međutim, može bez pogreške pretpostaviti je da ukoliko postoji veći broj pretpostavki za budući razvoj procesa adaptacije i integracije, utoliko se one lakše mogu razvijati, a vrijedi naravno i obrnuta relacija.

Prije intenzivnijeg pokreta izgradnje »novih stambenih naselja« gradovi su se postupno širili uz odgovarajuće prometnice, slijedeći situacione, transportne, prirodne ili vještački stvorene pogodnosti proširivanja. Naravno, gradovi su se širili prema osnovnim funkcijama koje su se u njima najoptimalnije razvijale, ulice su se proširivale prema postupnom porastu objekata, a broj stanara – stanovnika određenog grada, rastao je postupno, a ne skokovito (imigracijski). Za razliku od rečenog, nova su se naselja naseljavala »odjednom«, dovodeći na okup veći broj različitih pojedinaca različitih socijalnih i individualnih iskustava koji do tada nisu imali nikakvih kontakata.

Teoretski se, kako to ističe M. Živković, doseljnjem u novo naselje mogu desiti slijedeće promjene: (prema Živković, 1975:64).

- prelazak iz podstanarskog u osobni stan
- iz nehigijenskog (substandardnog) u higijenski (standardni)
- iz dijeljenog (sustanarstvo) u osobni stan
- dolazi do odvajanja od roditelja
- često dolazi do smanjivanja obitelji
- po pravilu dolazi do nabavke novog, modernijeg namještaja

Mnogobrojne kritike tzv. novih stambenih naselja su polazile od pretpostavke da ta naselja nisu nikada dovoljno kompletirana, opremljena, da su loše projektirana, da je pretjerana gustoća stanovanja, da nema dovoljno zelenih površina, servisa, igrališta za djecu, škola, itd. Navedeni nedostaci su navodno utjecali na smanjeni intenzitet socijalne integracije. Pravo pitanje leži, po našem mišljenju, na drugom mjestu. Da li je uopće moguće formirati iscrpnu listu svih mogućih sadržaja koji bi,

ukoliko se izgrade, jednom, onda osigurali »izazivanjē« socijalne integracije? Drugim riječima, da li je uopće moguće socijalnu integraciju »izazivati« ili projekтивно simulirati određenim distribucijama fizičkih volumena i politikom ekipiranja? Racionalna pretpostavka nalaže, da zaključimo, da ukoliko je naselje »bolje« projektirano i opremljeno, utoliko će šanse za postizanje socijalne integracije biti veće. »Bolje naselje« – »bolja integracija«. (Podrobnije u Čaldarović, O., 1978.)

Iako se mnogo kritika koncentriralo upravo na nedovoljnu ekipiranost naselja, element koji je bio potisnut u stranu, a koji je isto toliko značajan je da li je naselje dovoljno dobro projektirano? Da li je »vizija« urbanista i arhitekata koji su »zamislili« pojedino naselje bila takva da bi se moglo govoriti o ukupnom dobrom rezultatu – bez obzira na određene nedostatke u politici ekipiranja? Ukoliko sumiramo neke osnovne konstatacije u vezi s problemom integracije i konceptom naselja, doći ćemo do slijedećih ideja:

– što se doslovnije slijedi plan za određeno naselje, to će se u konačnom produktu – naselju moći prije očekivati razvijeni procesi socijalne integracije

– što je viši stupanj kompletiranosti nekog novog naselja, to će u njemu postojati više šansi za razvijanje socijalne integracije

Rečenom možemo priključiti i element socijalne adaptacije koji se neminovno – neovisno o smjeru – razvija protjecanjem vremena, odnosno navikavanjem ljudi na svoju prostornu i socijalnu okolinu. Pretpostavka koja se često ispušta u razmatranjima o »novim naseljima« je i njihova aktualna starost. Sasvim se opravdano može pretpostaviti da što su starija »nova naselja, to će se povećavati šanse za stvaranje socijalne integracije stanovništva. Dakle, proces »starenja« novih naselja u razmatranjima socijalne integracije također valja uzeti u obzir.

Određene dileme o procesima socijalne integracije u urbanim sredinama postavljaju se i kada se razmotri načelni obrazac rasta gradova. Gradovi su se, kako smo to ranije naglasili, kroz historiju postupno razvijali, proširujući se uz komunikacijske tokove, ili pak slijedeći neke druge situacione pogodnosti. Postavljanjem posebne koncepcije prostornog rasporeda grada u širenju, najčešće se negiraju »prirodni« tokovi širenja grada.³ Nova se naselja dakle najčešće ne grade tamo gdje bi se grad eventualno prirodno proširivao, nego se postavljaju u one prostore koji koncepcijski odgovaraju prostornim i urbanističkim planovima. Često takva naselja niču na onim mjestima koja zatim kroz godinu počinju »usmjeravati« pravce širenja pojedinog grada, a eventualni prirodni pravci širenja se zapuštaju. Položaj novih naselja u mnogim gradovima širom svijeta (a zbog toga se nova stambena naselja kao specifičan izraz koncepcije u stambenoj arhitekturi mogu naći kao dosta slična i u Frankfurtu, Parizu, Zenici, Sarajevu, Zagrebu ili Beogradu) često je takav da ona postavljaju novi, artifičijelni obrazac strukture gradskog teritorija. Mogli bismo u tom smislu zaključiti da nova naselja nisu neki prirodni proces širenja grada, nego predstavljaju materijalizaciju društvene intervencije koja slijedi određenu koncepciju prostorne strukture grada.

Neki su autori proučavali komparativnu strukturu novih stambenih naselja i strukturu »starog« dijela grada. M. Živković, na primjer, ustvrđuje do kojih je posljedica dovelo ukidanje ulice kao elementa »klasičnog grada« u novim naseljima. Ovaj autor (usp. detaljnije u Živković, 1975.) naglašava da formiranje ulica u naseljima

ima slijedeće karakteristike: kanaliziranu cirkulaciju ljudi, mogućnosti ostvarivanja zanimljivih šetnji, mogućnosti ostvarivanja susreta i viđenja ljudi, ostvarenje pretpostavki za stvaranje osjećaja pripadanja mjestu, dolazi do veće živosti u naselju, jača socijalna kontrola, ulično susjedstvo lakše se može pretvoriti u socijalno susjedstvo, mehaničke agregacije ljudi lakše mogu pre-rasti u socijalne agregacije, osvjetljenja je uvijek dovoljno, osiguran je fizički i moralni integritet prolaznika u kasnim časovima, postoje veće šanse za porast stupnja identifikacije sa sredinom, itd.

Raspored objekata u maniri »slobodnostojećih objekata« dovodi, prema ovom autoru, do slijedećih posljedica: stvara se osjećaj usamljenosti, otežava se identifikacija građana sa svojom sredinom, dolazi do stvaranja monotonijske, međuprostori između objekata slabo su osvjetljeni, komunikacija ljudi veoma je razbijena, ljudi se ne susreću i ne mogu se upoznati, osjećaj ugroženosti i osamljenosti noću lakše se može pojaviti te se stvaraju raznolike povoljne situacije za huligansko i nasilničko ponašanje.

Ovo i slična razmišljanja drugih autora govore u prilog činjenici da »nova naselja« nisu neuspjela zbog toga što su, na primjer, loše izvedena, ili su pak nedovoljno opremljena, nalaze se predaleko od centra grada ili su kuće previsoke, nego da su ona zapravo konceptijski promašena. Mnogobrojna sociološka i srodna istraživanja u toku protekla dva desetljeća lako će dokumentirati mnogobrojnim evidencijama konceptijsku pogrešku koja se naravno manifestira u nizu efemernosti izraženih u nedovoljnom broju parkirališnih mjesta, nedovoljnom zelenilu u naselju, malom broju mesnica i sl. Pogledajmo osnovna karakteristike evidencije o novim stambenim naseljima do kojih su sociološka istraživanja do sada došla.

OSNOVNI SOCIOLOŠKI NALAZI O NOVIM NASELJIMA

Sociološka su istraživanja u posljednjih dvadesetak godina u nas utvrdila dosta relevantnih činjenica, osobito o mnogobrojnim aspektima zgrada za kolektivno stanovanje i stanova. Većina istraživanja utvrdila je da stanovništvo koje je bilo ispitivano u mnogobrojnim situacijama smatra da su visoke, gusto naseljene zgrade, preblizu postavljene, najnepovoljniji oblik stanovanja. Preferencije stanovnika za oblik zgrada za stanovanje (njenu visinu i volumen) kreću se oko umjerene visine, najčešće do 4 kata. Nasuprot takvom, umjerenom obliku kolektivne izgradnje, stoje naravno aspiracije za stanovanje u obiteljskim objektima (individualna stambena izgradnja) u što u ovom napisu nećemo ulaziti (Prema Živković, M., 1975:74).

Kada objekt za stanovanje – zgrada prelazi određenu veličinu, ona se pretvara u svojevrsan tehnološki objekt s relativno kompleksnom unutarnjom strukturom i potrebom kompleksnog održavanja različitih autonomnih sistema dopreme vode, električne energije, odvodnje itsl. Nasuprot uobičajenom vjerovanju da je visoka izgradnja jeftinija od niže, svi nabrojani elementi je stvarni poskupljuju. Održavanje glomaznih i visokih zgrada je pak trošak koji se često ne uzima u razmatranje kod izračunavanja cijena, jer se nažalost većina takvih zgrada veoma loše ili nikako ne održava, odnosno mnoge nisu niti došle do te »starosti« da bi veći investicijski zahtaji održavanja bili potrebni. Mnoge

zgrade kolektivne stambene izgradnje najranijeg poslijeratnog tipa već su davno »sazrele« za generalnu opravku, no za to se financijska sredstva još nisu pronašla.

U sociološkim istraživanjima utvrđeno je da broj osoba koje osjećaju odgovarajuću nelagodu zbog stanovanja u visokim objektima proporcionalno raste s povećanjem broja katova zgrada. Nesumnjivo je i socijalna adaptacija povećala nivo kritičnosti stanara tako da se poslije izvjesnog vremena značajno povećava broj osoba koje imaju primjedbe na svoje uvjete stanovanja.⁴ Najčešće pak navode pozitivne karakteristike visokih zgrada su čisti zrak, lijepi pogled, sunce i svijetlo, a negativne su slaba toplotna i zvučna izolacija, osjećaj nesigurnosti zbog dizala, stalna unutarnja velika buka zbog tehnologije zgrade i kretanja većeg broja osoba, velika gužva u objektu zbog velikog prometa ljudi, itd. Neka su sociološka istraživanja utvrdila da s porastom spratnosti objekata kolektivne stambene izgradnje dolazi do pojave sve veće izolacije susjeda.

Mnoga su sociološka istraživanja razmatrala problematiku stanovanja na nivou *stana*. U suvremenoj arhitekturi mnogo se pažnje posvećuje rasporedu pojedinih prostorija u stanovima, njihovoj funkcionalnoj distribuciji, dimenzijama, položaju, odnosno onome što bismo mogli uvjetno nazvati strukturom stana. Druga dimenzija koja ima gotovo najveću važnost u projektiranju stanova je ukupna veličina stambenog prostora. Upravo su te dvije karakteristike u mnogim sociološkim ispitivanjima utvrđene kao osnovni parametri za prosuđivanje stupnja zadovoljstva stanara prema njihovim stambenim prostorima. Zbog izrazite skupoće stambenog prostora, nedovoljna veličina stambenog prostora koji se nudi na tržištu, a potražnja za najmanjim stanovima zbog cijena upravo je i najveća, često se pokušava nadomjestiti različitim varijacijama u povoljnim strukturnim rasporedima pojedinih prostorija u stanovima. U dosadašnjim sociološkim ispitivanjima stanovanja, zbog različitih navika i percepcija o tome što to predstavlja tzv. povoljan raspored i omjer između pojedinih prostorija, struktura stana najčešće ne odgovara strukturi obitelji koja ga naseljava. Naravno gotovo bi utopijski bilo pretpostaviti idealnu situaciju u kojoj bi svaka obitelj stanovala u noj najprimjerenijem stanu! Najčešće kritizirani manir strukturne distribucije prostorija u stanovima je slijedeći: načelna distribucija veličina pojedinih prostorija prema slici obiteljske i socijalne realnosti koja izgleda poprilično tradicionalno. To će najbolje ilustrirati jedan primjer. U mnogim, relativno malim stanovima, najveći dio prostora često se daje tzv. dnevnom boravku, a sve su druge prostorije zbog toga minimalizirane. To očigledno odgovara pretpostavci o tome da obitelj X mora imati jedan veći »dnevni boravak« u kome će izložiti ne samo svoj regal, nego u kome će ta ista X obitelj redovito gledati televiziju, a sve će svoje druge potrebe realizirati veoma »funkcionalno«. Cijela ta koncepcija slijedi i koncepciju urbanističke doktrine tridesetih i četrdesetih godina ovog stoljeća o tome da čovjek »funkcionira« u svom stanu kao i u gradu krećući se između različitih »polova« svojih aktivnosti – stanovanja, rada, transporta, rekreacije i odmora. Takva ista distribucija aktivnosti provedena je i na nivou stana. Sasvim bi bila logična pretpostavka da postoji isto toliko različitih tipova obitelji Y koje ne gledaju sustavno televiziju u dnevnom boravku, a koje bi umjesto predimenzioniranog dnevnog boravka radije imale »ostale« prostorije normalnijih dimenzija.

Veličina stana se, kako smo to ranije naveli, pokazuje kao ključna varijabla pri ocjenjivanju povoljnosti uvjeta stanovanja. U mnogim je sociološkim istraživanjima utvrđeno da s povećavanjem prosječne veličine stana opada i proporcionalno eventualno nezadovoljstvo stanara s rasporedom prostorija u stanovima. Drugim riječima – što su stanovi veći, sve je manje važan raspored prostorija. Planiranje i projektiranje posebnog rasporeda pojavljuje se dakle u svim onim situacijama kao determinirajući element u kojima je površina stambenog prostora tretirana kao »rijetko dobro«. Ako bi površine stanova u našoj kolektivnoj stambenoj izgradnji u prosjeku bile veće, najvjerojatnije bi i prigovori stanara o nepovoljnim međuodnosima prostorija i njihovom rasporedu bili manje izraženi. Zanimljivo je da je u sociološkim istraživanjima utvrđeno i da s prosječnim povećavanjem broja članova određene obitelji koja naseljava određeni stan, nivo kritičnosti spram stana raste, a stupanj zadovoljstva opada. Drugim riječima, čim se povećava broj osoba koje koriste stambeni prostor, njegovi se nedostaci utoliko više uočavaju – ponovno zbog toga što se prosječna veličina stambenog prostora »po glavi« smanjuje.

Ključna važnost varijabli veličine i strukture stambenog prostora pokazuje se i kroz rezultate istraživanja koja su utvrdila da se raznolika adaptacija stambenog prostora rijeđe izvodi u svim onim slučajevima u kojima su stanovi veći. Adaptiranja stambenih prostora češće se javljaju u svim manjim stanovima što znači da je preuređivanje »nefunkcionalnog« stambenog prostora često jedini izlaz za njegove korisnike. U istraživanjima je konstatirana pozitivna povezanost između adaptiranja (preuređivanja) stambenih prostora i veličine obitelji, ali i dužine stanovanja određene obitelji u stanu. Zadržna relacija pokazuje već gotovo standardnu zakonitost – s porastom dužine stanovanja u određenom stambenom prostoru raste i stupanj kritičnosti pa se kao krajnji rezultat pojavljuje više promjena strukture stambenog prostora. Naravno, adaptacije su često rezultat mnogobrojnih promjena do kojih u životu pojedine obitelji dolazi kroz vrijeme (povećavanje ili smanjivanje broja članova obitelji, promjene u tipovima standardnih aktivnosti, itd.).⁵

Sociološkim istraživanjima obuhvaćeni su i problemi koje stanari osjećaju u vezi nekih aspekata pomoćnih prostorija u stanovima (kuhinje, kupaonica, hodnici, terase, itsl.). Rezultati istraživanja i o ovim dimenzijama stanovanja ponovno pokazuju ključnu važnost veličine ukupnog stambenog prostora: što je ukupni stambeni prostor manji, to se povećava osjetljivost stanara na nedostatke strukturne razdiobe prostorija u stanu. Opća i već niz godina prisutna tendencija izgradnje tzv. funkcionalne kuhinje unekoliko se modificira u našim uvjetima, posebno ukoliko su stanovi manje ukupne površine. Zanimljivo je da se u takvim slučajevima u malim stanovima od kuhinje očekuje da primi još neke druge eventualne funkcije (spavanje, rad) pa je aspiracija stanara za tzv. polifunkcionalnom kuhinjom utoliko češća ukoliko se radi o manjim stanovima.

Kupaonice su kao dio određene tehnologije stanovanja vezane i uz tehnologiju zgrade – uz instalacije. Kupaonice nisu postavljene na »najpovoljnijim« položajima, nego se često nalaze u sredini objekata kroz koju prolaze instalacije. Zbog toga i ne začuđuje česta primjedba stanara na kupaonice – ne postoji mogućnost direktne ventilacije. Druga primjedba također je vezana uz tehnološki determinirani položaj instalacija – gotovo nu-

nu povezanost kupaonice i WC-a u istoj prostoriji. Klasičan je i prigovor o nedovoljnoj veličini kupaonice. No, u sociološkim istraživanjima utvrđeno je da s prosječnim porastom ukupne veličine stambenog prostora dolazi i do prosječnog porasta veličine kupaonice! To znači da će se u pravilu u većim stanovima naći i veće kupaonice. Znači li to istodobno da su i potrebe stanara u većim stanovima »veće«?

Zanimljivu dimenziju koja još po našem mišljenju nije u nas dovoljno sustavno ispitivana predstavlja i razmatranje općeg odnosa broja korisnika i ukupne veličine stambenog prostora. Budući da je sasvim logično pretpostaviti da će se socijalna integracija moći utoliko lakše razvijati na nivou naselja tek onda kada konkretni stanar zadovolji svoje primarne potrebe za standardnim stambenim prostorom, očigledno je da je jedan od najvažnijih elemenata u postizanju tog osobnog zadovoljstva »standardna« veličina prostora za stanovanje. Iako u svijetu postoje određeni standardi (tzv. kölnske preporuke, različite preporuke pri izradi nekih generalnih urbanističkih planova, preporuke Američkog udruženja za higijenu, itsl. – usp. detaljnije u *Caldarović, O.*, 1980), sasvim je razumljivo da se ti standardi različito primjenjuju u različitim zemljama prema konkretnim društvenim i ekonomskim uvjetima svake zemlje. Interesantne i općevažne preporuke koje se mogu univerzalno primjenjivati bez obzira na konkretne uvjete određene zemlje dao je francuski sociolog *Paul Henri Chombart de Lauwe* kada vrši razgraničenje između tzv. *kritičkog i patološkog praga* u stanovanju. Prema ovom autoru, patološki prag u veličini stambenog prostora pojavljuje se u svim onim situacijama kada jedna osoba raspolaže sa samo 8–10 m² stambenog prostora kroz duži vremenski period. Ukoliko se takva situacija razvija kroz duži vremenski period, mogu se, prema ovom autoru, očekivati različite psihofizičke posljedice i poremećaji. Kritički prag pojavljuje se pak u onim situacijama kada na pojedinu osobu »otpada« u prosjeku između 12–14 m². Kritički se prag može izraziti i drugačije – on se javlja uvijek u onim situacijama u kojima dvije osobe duže vrijeme koriste isti stambeni prostor (sobu). (Usp. u *Chombart de Lauwe*, 1959:108). Ukoliko bi se dosljedno primjenjivali kriteriji koje predlaže ovaj francuski sociolog, mnogi stanovi naše kolektivne stambene izgradnje, s obzirom na aktualni način njihovog korištenja (obitelji s više članova u malim stanovima kao najjeftinije solucije), pokazivali bi karakteristike kritičkog ili patološkog praga.

Interesantno je razmotriti još neke opće karakteristike koje postoje između broja korisnika i veličine stambenog prostora. Zbog stvarne nestašice stambenog prostora, a osobito njegove cijene, stambeni prostor postao je »rijetko dobro«. Zbog toga se procjenjivanje »vrijednosti« stanova vrši, prije svega, njihovom ekonomskom dimenzijom, odnosno njihovom cijenom. Zbog pretjerane cijene, pokušaji »racionalizacije« ukupne cijene svode se na različite pokušaje proizvodnje što racionalnijih, ekonomičnijih, odnosno u najvećem broju slučajeva, što manjih stanova. Zbog toga na tržištu postoji sve veći broj manjih stanova koji imaju sve karakteristike »ekonomične izgradnje«: uštede u materijalima, smanjivanje visine prostorija da bi se u istu ukupnu visinu objekta ugurao što veći broj stambenih jedinica, ukupno mala veličina stambenog prostora, odnosno štednja na svim onim elementima koji bi mogli povećati ukupnu cijenu stambenog prostora. U ovakvoj situaciji, teško je očekivati u skoroj budućnosti uspostavljanje povoljnijeg odnosa između veličine stana i veličine obi-

telji. »Prevelik stan« u našim današnjim uvjetima predstavlja prije svega stan koji je preskup, stan koji je teško održavati i čistiti, a osobito stan koji je skupo zagrijavati. Međutim, kategorija »prevelikog stana« sa stajališta njegovog korisnika teško bi se racionalno mogla utemeljiti. Preveliki stan će njegov korisnik teško platiti, no sa stajališta korišćenja stana, malo je koji prostor stanovanja prevelik. Stambeni prostori uvijek su kombinacije između stvarno iskoristljivog i ceremonijalnog, izložbenog dijela. Mnogobrojni hobiji stanara ostaju prikriiveni, mnogobrojne aktivnosti se zatomljuju jer stambeni prostor ne dopušta razvijanje ničega što nije »funkcionalno« (spavanje, konzumiranje hrane, eventualno rad, itd.).

Ukoliko bismo agregirali neke osnovne nalaze o sociološkom istraživanju stanovanja u nas, onda bi se kao karakteristika »lošeg stana« mogle nabrojati slijedeće odlike (usp. podrobnije u *Čaldarović, O.*, 1980).

- loše građevinske izvedbe
- nekvalitetni radovi
- loš kvalitet drvenarije
- loše instalacije
- nedovoljna zvučna izolacija
- nedovoljna toplotna izolacija
- loše funkcioniranje dizala
- zatvoreni pogledi iz stana
- prevelika blizina susjednih objekata
- preveliki broj stanova u objektu
- stanovi koji su previsoko locirani
- stanovi premale stambene površine
- stanovi bez vanjskih prostora (balkon, loggia)
- stanovi koji u pomoćnim prostorijama nemaju direktnu ventilaciju
- stanovi u kojima su kupaonica i WC u istoj prostoriji
- stanovi koji u kupaonicama nemaju standardnu kudu
- te stanovi s tzv. »funkcionalnom« kuhinjom.

»UMJERENI RAST« I ŠANSE MANJIH I SREDNJIH NASELJA

Nova su se naselja u proteklom dekadama razvijala prije svega u velikim gradovima što je predstavljalo »najekonomičniji« način rješavanja stambenih problema mnogobrojnih stanovnika brzorastućih gradova. Međutim, u novije se vrijeme nova stambena naselja počinju postupno graditi i u manjim i srednjim naseljima.⁶ Budući da smatramo da su nova stambena naselja ponajprije jedna prisilna nužnost, osobito najvećih gradskih aglomeracija u nas i u svijetu, postavlja nam se pitanje da li su nova stambena naselja kao najekonomičniji oblik rješavanja stambenih problema stvarna nužnost i za manja i srednja naselja? Ukoliko se trend izgradnje kolektivnih stambenih naselja nastavi i u ovakvim naseljima, očigledno je da će postupno dovesti do sličnih posljedica do kojih je doveo u većim aglomeracijama. Najznačajnije su posljedice zapuštanja postojećeg gradskog fonda, pretjerana i često nepotrebna rušenja, nelogično i artifičijelno proširivanja teritorije naselja, postupno zapuštanje okolnih naselja uz značajnu transformaciju socio-demografskih struktura, zapuštanje autohtone arhitekture i historijskog načina gradnje objekata, a time naravno i eventualno tipičnih obrazaca društvenog života, itd.

U posljednjim godinama se u sociološkim i urbanističkim krugovima počinje spominjati sintagma »umjereni rast«, odnosno »umjereni razvoj« što bi trebalo

označiti skupinu napora koji žele naglasiti sve one situacione prednosti pojedinog naselja koje će u respektiranju naslijeđenog stimulari organski, umjereni razvoj. Čini nam se opravdanim pretpostaviti da se takav oblik urbaniziranog razvoja daleko lakše i primjerenije može ostvariti u manjim i srednjim naseljima. Neke osnovne karakteristike takvih naselja daju nam za pravo da pretpostavimo da se takav tip organske urbanizacije naselja dađe lakše organizirati i sprovesti nego li je to slučaj u većim aglomeracijama.

Jedna od karakteristika takvih naselja je njihov umjereniji, prirodni rast – porast broja stanovnika u takvim naseljima je umjeren, postupan, a ne skokovit i nagao, što je slučaj u većim aglomeracijama koje su rale prije svega intenzivnom imigracijom stanovništva. U manjim i srednjim naseljima postoji povoljnija raspodjela između tipova ekonomske djelatnosti stanovništva, pa se u takvim naseljima, zbog naslijeđene socio-ekonomske strukture, određen dio domaćinstava bavi i proizvodnim, a ne potrošnim aktivnostima na nivou domaćinstava. Drugim riječima, ukoliko bi gotovo sva domaćinstva u relativno kratkom periodu trebala zbog tipa stanovanja koji će im se u skoroj budućnosti ponuditi preći iz kategorije proizvodno-potrošnog u potrošna, došlo bi do značajnijih pomjeranja u socio-ekonomskoj strukturi aktivnosti stanovništva.

U naseljima srednje veličine postoji relativno povoljan, historijski nastao balans između ruralnog i urbaniziranog načina života. Takav bi se balans najvjerojatnije značajno poremetio ukoliko bi došlo do snažnije intervencije u formi kolektivne stambene izgradnje. Velike stambene koncentracije koje bi se u naseljima srednje veličine gradile, predstavljale bi istodobno i iznenadnu visoku koncentraciju stanovništva određenog socio-ekonomskog profila, što bi predstavljalo narušavanje historijski formiranog balansa o relativno podjednako gustoći naseljenosti cjelokupnog teritorija naselja.

Sansa regionalne urbanizacije za naselja manje i srednje veličine upravo bi bila u očuvanju i njihove autohtone socio-ekonomske strukture, ali i u stimulaciji situacionih i prirodnih prednosti koje takva naselja posjeduju. Pri tome je posebno važno pokušati zadržati povoljan odnos između tzv. centralnih funkcija koje su smještene u centralnom naselju i ostalih funkcija koje postoje u okolnim naseljima, a istodobno poboljšati oblike i vrste komunikacija s većim naseljima čime bi se povećala dostupnost onim funkcijama i sadržajima koji ne postoje u centru jednog takvog naselja. Regionalna urbanizacija upravo i predstavlja smisleno raspoređivanje funkcija i sadržaja u prostoru, a ne mehaničko agregiranje i multipliranje identičnih sadržaja svuda po prostoru. Ne treba također ispustiti iz vida da se »stil« suvremene kolektivne stambene izgradnje u formi stambenih naselja najčešće naziva »internacionalnim stilom«, pri čemu su razlike koje postoje među pojedinim naseljima toliko male, a sličnosti toliko velike da se s pravom govori o negativnosti te posvemašnje sličnosti.

Daljnja ekspanzija stambene izgradnje u obliku novih stambenih naselja nije samo pogrešna za velika naselja, ona je isto toliko pogrešna i za manja i srednja naselja. U konkretnom slučaju Koprivnice, ne vidimo posebnog razloga za proširivanje »internacionalnog stila« kada postoje tolike situacione prednosti zadržavanja, njegovanja i proširivanja autohtonih prednosti lokalne arhitekture čime će se ne samo ostvariti humanije stanovanje, nego osigurati i kontinuitet socijalnog naslijeđa za buduće generacije.

LITERATURA

- Burns, T. R., Čaldarović, O., Kregar, J., Sekulić, D., i Woodward, A., 1981, Citizen Participation in Housing Development: The Case of Yugoslavia, Uppsala, Sweden.
- Chombart de Lauwe, P. H., 1959, Famille et habitation, CNRS, Paris.
- Čaldarović, O., Dakić, S., Gaković, Lj., Kritovac, F., i Lay, V., 1978, Problemi stanovanja mladih, CDD SSOH, Zagreb.
- Čaldarović, O., 1978, Planiranje grada i procesi socijalne integracije, »Revija za sociologiju«, br. 1-2, Zagreb.
- Čaldarović, O., 1980, Neki aspekti socioloških istraživanja stanovanja u nas, »Gledište«, br. 9-10:20-34, Beograd.
- Čaldarović, O., 1982, Izgradnja novih naselja u nas kao sociološki problem društvenog koncepta naselja, »Stambena i komunalna privreda«, br. 5-6:40-53, Zagreb.
- Čaldarović, O. i Lončar-Butić Nataša, 1985, Društveni okvir fenomena individualne stambene izgradnje u nas, čas. »Stambena i komunalna privreda«, br. 3-4, Zagreb.
- Goursolas, J. H., 1980, New Towns in the Paris Metropolitan area: Analytic Survey of the Experience 1965-1979, »Inter Journal of Urban and Regional Research«, Vol. IV, No. 3:405-423, London.
- Guntov, A. et al., 1970, The Ideal Communist City, G. Braziller, New York.
- Paquet, E. i Th., 1977, Les villes nouvelles: une utopie du droite, »Espaces et societies«, No. 22-23:3-23.
- Živković, M., 1975, Uvod u sociologiju stanovanja, Univerzitet u Beogradu, Postdiplomske studije, Beograd (šap.)
- Živković M., 1981, Prilog jugoslavenskoj urbanoj sociologiji, Beograd.

BILJEŠKE

- 1 Nije stoga začuđujuće da se u nas s vremena na vrijeme organiziraju skupovi koji analiziraju različite aspekte »socijalističkog grada« u nas.
- 2 Nema nikakve sumnje da se svi procesi adaptacije razvijaju s obzirom na individualno iskustvo, na stupanj zadovoljstva koji odgovarajuća okolica pojedincu pruža, pa bi generalizacija mogla biti neobjektivna.
- 3 U Zagrebu se prelazak preko Sava razmatrao najčešće na dva načelna načina. Prema jednom, prelaskom Save i izgradnjom novih naselja učinjen je »historijski skok«, a prema drugom, »osovina« Zrinjevca se »logično« nastavlja preko Mosta slobode u Novi Zagreb... Ideja koja bi ustvrdila da je pravac širenja Zagreba na jug neprirodan, nije našla svoje mjesto u dosadašnjim razmatranjima.
- 4 Poznati francuski sociolog Paul Henri Chombart de Lauwe u svojoj je knjizi »Sociologie des aspirations« lijepo pokazao nužnost mijenjanja ciklusa potreba - aspiracija - potreba, te zakonitost postupnog povišavanja praga potreba pri svakom slijedećem ciklusu.
- 5 Mnogi će se istraživači složiti u konstataciji da se najveća i najznačajnija razlika između tzv. kolektivne i individualne izgradnje upravo i sastoji u tome da ova potonja može svojim fizičkim transformacijama pratiti promjene obitelji koja je nastala (kuća se širi i proširuje prema potrebama stanara), što stan uglavnom ne može. Stan je definitivan, a kuća je dinamična struktura.
- 6 Jedan od primjera je i naselje »E. Kardelj« u Koprivnici. Sociološko istraživanje socijalne integracije ovog novog naselja provela je u toku 1984. godine Dijana Sabolović. Interpretaciju osnovnih rezultata i nalaza pogledaj u ovom broju Podravskog zbornika.